TARBIYA FANLARI BILAN INTEGRATSIYA ORQALI O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Asqarova Irodaxon Abdulaziz qizi
NAMDPI 2-bosqich magistranti
asqarovairoda2552@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada o'quvchilarning o'qish savodxonligini tarbiya fani hamda tarbiyaviy salohiyati yuqori bo'lgan fanlar (ona tili va o'qish, adabiyot, tarix, atrofimizdagi olam, jismoniy tarbiya, tasviriy san'at) bilan integratsiya orqali rivojlantirish usullari ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Xalqaro tadqiqotlar (PISA, PIRLS), L.S. Vygotskiy, W. Kintsch, J. Guthrie, A. Palincsar va A. Braun, T. va C. Shanahan ishlari tahlil qilinib, beshta metodik yondashuv: tematik matn tanlash, "Bilaman–Bilmoqchiman–Bilib oldim" strategiyasi, o'zaro o'qitish, mavzuviy lug'at ustida ishlash va hamkorlikda (jigsaw) o'qish amaliy misollar bilan taqdim etiladi. Shuningdek, o'qish savodxonligini baholash rubrikasi va pedagogik tajriba loyihasi taklif qilinadi.*

Kalit so'zlar: *o'qish savodxonligi, integratsiya, tarbiya fani, matnni tushunish, o'zaro o'qitish, hamkorlikda o'qish, tanqidiy fikrlash.*

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ ИНТЕГРАЦИИ С ПРЕДМЕТОМ «ВОСПИТАНИЕ»

Аннотация. *В статье научно обосновываются методы развития читательской грамотности учащихся посредством интеграции с воспитательными дисциплинами (родной язык и чтение, литература, история, окружающий мир, физическая культура, изобразительное искусство). На основе анализа международных исследований (PISA, PIRLS) и трудов Л.С. Выготского, В. Кинча, Дж. Гатри, А. Палинскар и А. Браун, Т. и К. Шанахан представлены пять методических подходов с практическими примерами: тематический отбор текстов, стратегия «Знаю – Хочу узнать – Узнал», взаимное обучение, работа с тематическим словарём и совместное чтение (jigsaw). Предложены рубрика оценивания читательской грамотности и проект педагогического эксперимента.*

Ключевые слова: *читательская грамотность, интеграция, воспитательная дисциплина, понимание текста, взаимное обучение, совместное чтение, критическое мышление.*

METHODS FOR DEVELOPING READING LITERACY THROUGH INTEGRATION WITH THE UPBRINGING SUBJECT

Abstract. *The article provides a scientific rationale for developing students' reading literacy through integration with upbringing-oriented school subjects (native language and reading, literature, history, the world around us, physical education, fine arts). Drawing on international assessments (PISA, PIRLS) and the work of L.S. Vygotsky, W. Kintsch, J. Guthrie, A. Palincsar and A. Brown, and T. and C. Shanahan, the paper presents five instructional approaches with classroom examples: thematic text selection, the K-W-L strategy, reciprocal teaching, thematic vocabulary instruction, and jigsaw cooperative reading. A reading-literacy rubric and a design for a pedagogical experiment are also proposed.*

Keywords: *reading literacy, integration, upbringing subject, text comprehension, reciprocal teaching, cooperative reading, critical thinking.*

KIRISH

Bugungi axborot jamiyatida o‘qish savodxonligi shaxsning muvaffaqiyatli o‘qishi, kasbiy faoliyati va ijtimoiy hayotda ishtirok etishining asosiy sharti hisoblanadi. PIRLS tadqiqotlarida o‘qish savodxonligi “shaxsning o‘z maqsadlariga erishish, bilim va imkoniyatlarini kengaytirish hamda jamiyat hayotida ishtirok etish uchun yozma matnlarni tushunishi, ulardan foydalanishi, ularni baholashi va ular haqida mulohaza yuritishi” sifatida ta’riflanadi [1]. Bu ta’rif o‘qishni faqat tez va to‘g‘ri o‘qish texnikasi emas, balki matn bilan fikriy muloqot, undan olingan ma’lumotni baholash va amalda qo‘llash jarayoni sifatida ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi o‘quvchilarning xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etishi va funksional savodxonlikni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ham ta’lim va tarbiya birligi tamoyilini mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, o‘qish savodxonligini faqat ona tili darslari doirasida shakllantirish yetarli emas: o‘quvchi kun davomida turli fanlarda turli janrdagi matnlarni o‘qiydi, biroq bu jarayon odatda tizimsiz kechadi[1]. Boshlang‘ich ta’limda, xususan 4-sinf bosqichida o‘quvchilarning matn bilan ishlash ko‘nikmalari murakkablashadi: ular oddiy syujetli hikoyalardan axloqiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi ko‘p qatlamli matnlarga o‘tadilar. Shu nuqtai nazardan, o‘qish savodxonligini «Tarbiya» fani mazmuni bilan integratsiyalash ikki tomonlama didaktik samaraga ega:

1. Mazmuniy boyish: «Tarbiya» darslaridagi halollik, mas'uliyat, bag'rikenglik, mehr-oqibat va ekologik madaniyat mavzulari o'quvchilarning shaxsiy tajribasiga yaqin bo'lgani sababli matnni emotsional-intellektual idrok etishni kuchaytiradi.

2. Metodik chuqurlashuv: PIRLS topshiriqlarining tahliliy va interpretativ savollari o'quvchini qahramon xatti-harakatini shunchaki ma'qullash yoki qoralash bilan cheklanmasdan, sabab-oqibat bog'lanishlarini asoslashga undaydi.

Tarbiya fani va tarbiyaviy ahamiyati yuqori bo'lgan fanlar matn tanlash jihatidan alohida imkoniyatga ega: ular axloqiy, huquqiy, ekologik va milliy-madaniy qadriyatlarga oid mazmunni o'z ichiga oladi. Ushbu mazmun o'quvchi uchun shaxsiy ma'no kasb etganda, o'qishga ichki motivatsiya kuchayadi [3].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Matnni tushunish masalasida W. Kintsch ishlab chiqqan "qurish–integratsiya" modeli muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, o'quvchi matn yuzasidagi ma'lumotni (matn asosi) o'z oldingi bilimlari bilan birlashtirib, **vaziyat modeli**ni quradi; chuqur tushunish aynan shu modelning shakllanishi bilan bog'liq. Demak, o'quvchining fanlar bo'yicha oldingi bilimlari qancha izchil bo'lsa, yangi matn shuncha chuqurroq o'zlashtiriladi. Fanlararo integratsiya aynan shu bilimlarning bog'lanishiga xizmat qiladi.

L.S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" konsepsiyasi o'qishni ijtimoiy faoliyat sifatida ko'rishga asos bo'ladi: o'quvchi yetuk hamkor (o'qituvchi yoki o'rtoq) yordamida mustaqil bajara olmaydigan vazifani uddalaydi, so'ngra bu ko'nikmani ichkilashtiradi. Shu g'oya asosida A. Palincsar va A. Braun ishlab chiqqan **o'zaro o'qitish** (reciprocal teaching) usuli bashorat qilish, savol berish, aniqlashtirish va umumlashtirish strategiyalarini guruhda bajarishni nazarda tutadi; tajribalarda bu usul zaif o'quvchilarning matnni tushunish natijalarini sezilarli yaxshilagan [3].

N. Duke va P. Pearson tushunishga yo'naltirilgan o'qitish bo'yicha tadqiqotlarni umumlashtirib, samarali o'qituvchilar o'quvchilarga muayyan strategiyalarni (bashorat, tasavvur qilish, xulosa chiqarish, nazorat qilish) ochiq tushuntirishi, modellashtirishi va izchil mashq qildirishi zarurligini ko'rsatgan.

J. Guthrie va hamkasblarining "Konsepsiyaga yo'naltirilgan o'qitish" (CORI) dasturi esa fan mazmuni (tabiiy fan) bilan o'qish strategiyalarini birlashtirib, o'quvchilarning tushunish darajasi va o'qishga jalb etilganligi oshishini isbotladi. T. va C. Shanahan o'rta maktabda har bir fan o'ziga xos o'qish usullariga ega ekanini, shu sababli "o'qish savodxonligi" o'qituvchilar tomonidan maxsus o'rgatilishi lozimligini qayd etadilar [5].

ASOSIY QISM

1. Integratsiya va o'qish savodxonligining o'zaro bog'liqligi

Integratsiya – turli fanlar mazmunini yagona mavzu, muammo yoki loyiha atrofida birlashtirish jarayoni. O'qish savodxonligi nuqtai nazaridan u uch xil afzallik beradi. **Birinchidan**, o'quvchi bir mavzuga oid matnlarni turli fanlarda qayta uchratadi; bu takrorlanish lug'at va tushunchalarni mustahkamlaydi. **Ikkinchidan**, turli janrdagi matnlar (badiiy, ilmiy-ommabop, rasmiy-huquqiy, grafik) bilan ishlash o'qish strategiyalarini ko'chirish (transfer) imkonini beradi. **Uchinchidan**, tarbiyaviy mazmun o'quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog'lanib, o'qishga ichki motivatsiyani oshiradi [4].

PIRLS tadqiqotlari o'qish maqsadlarini ikkiga – adabiy tajriba uchun o'qish va ma'lumot olish hamda undan foydalanish uchun o'qishga ajratadi; tushunish jarayonlari esa aniq ma'lumotni topish, to'g'ridan-to'g'ri xulosa chiqarish, g'oyalarni talqin qilish va birlashtirish hamda matn mazmuni va shaklini baholashdan iborat . Integratsiyalashgan darslarni shu jarayonlar asosida loyihalash o'qitish natijalarini xalqaro talablar bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Quyidagi 1-jadvalda fanlar bo'yicha asosiy yo'nalishlar keltirilgan.

1-jadval. Tarbiya fanlari bilan integratsiyaning metodik matritsasi

Fan	Matn turi	Asosiy usul	Rivojlanadigan ko'nikma
Tarbiya	Hikoya, maqol, vaziyatli topshiriq	O'zaro o'qitish	Talqin, axloqiy baholash
Ona tili va adabiyot	Badiiy va publitsistik matn	Mavzuviy lug'at	Xulosa chiqarish, lug'at
Tarix	Manba, xronika, xarita	Manba bilan ishlash	Tanqidiy baholash
Atrofimizdagi olam	Ilmiy-ommabop matn, diagramma	KWL, jigsaw	Ma'lumotni birlashtirish
Jismoniy tarbiya	Qoida, yo'riqnoma	Yo'riqnomani o'qish	Aniq ma'lumotni topish

«Tarbiya» fani mavzulari asosida o'qish savodxonligini rivojlantirishda quyidagi besh yetakchi metodik usul samarali hisoblanadi:

1. «Axloqiy dilemma va dalillangan pozitsiya» usuli. O'quvchilarga qarama-qarshi qadriyatlar (masalan, «do'stga sadoqat» va «to'g'rilik» yoki «shaxsiy qulaylik» va «jamoat manfaati») to'qnashadigan qisqa badiiy-hayotiy matn beriladi. O'quvchi matndagi faktlarga tayangan holda o'z pozitsiyasini belgilaydi va «Nima uchun

qahramon shunday yo'l tutdi?» hamda «Siz uning o'rnida bo'lsangiz qanday qaror qabul qilgan bo'lardingiz va qaysi jumla buni tasdiqlaydi?» kabi savollarga javob beradi. Bu usul PIRLSning xulosa chiqarish va baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. «Empatiya va motivlar xaritasi» usuli. Matn qahramonlarining ichki kechinmalari, so'z ohangidagi o'zgarishlar va xatti-harakat sabablari jadval yoki sxema ko'rinishida tahlil qilinadi. O'quvchi qahramonning ko'rgan yoki eshitgan holati, ichki hissiyoti, ko'zlagan maqsadi va natijasi o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlaydi. Natijada o'quvchi matndagi yashirin ishoralarni ilg'ashga va boshqalarning hissiy holatini to'g'ri anglashga o'rganadi.

3. «Qadriyatli kontekstdagi axborot matnlari» usuli. O'qish savodxonligida faqat badiiy matnlar emas, balki axborotli matnlar (jadval, infografika, qoida, eslatma, xat) ham muhim o'rin tutadi. «Tarbiya» mavzulariga (masalan, tejamkorlik, vaqtni boshqarish, tabiatni asrash) doir kichik statistik ma'lumotlar yoki kundalik vaziyat bayonlari asosida matn tuziladi. O'quvchilar raqamlar va matn mazmunini solishtirib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqadilar.

4. «STEAM-integratsiyalashgan matn loyihalari» usuli. Tarbiyaviy matn mazmuni tabiiy-ilmiy, muhandislik-texnik, badiiy va matematik tafakkur elementlari bilan bog'lanadi. Masalan, maktab bog'i yoki mahalla hududida ekologik muvozanatni saqlashga oid matn o'qilgach, o'quvchilar qushlar uchun in yasash sxemasi, suv sarfini hisoblash jadvali yoki qisqa ijtimoiy chaqiriq matnini tayyorlaydilar. Bunday yondashuv o'qilgan axborotni amaliy faoliyatga transfer qilishni ta'minlaydi [4].

5. «Rollashgan munozara va matn dalili» usuli. Munozara davomida har bir ishtirokchi o'z fikrini shaxsiy taxmin bilan emas, balki matndagi aniq parcha, so'z yoki kontekst bilan isbotlash qoidasiga amal qiladi. Bu usul o'quvchilarda nutq madaniyati, tinglash odobi va dalilga tayangan tanqidiy fikrlashni shakllantiradi.

2-jadval

«Tarbiya» fani va PIRLS talablari integratsiyasining metodik modeli

Integrativ usul	«Tarbiya» fani yo'nalishi	Yetakchi PIRLS anglash jarayoni	Kutiladigan o'quv natijasi
Axloqiy dilemma	Halollik, mas'uliyat, adolat	Xulosa chiqarish va baholash	Qarorni dalillash va muqobil yechim topish
Empatiya xaritasi	Mehr-oqibat, bag'rikenglik	G'oyalarni talqin qilish va birlashtirish	Qahramon motivini chuqur anglash

Axborot matni tahlili	Tejamkorlik, ekologik madaniyat	Aniq ma'lumotni topish va solishtirish	Fakt va fikrni ajratish, amaliy xulosa chiqarish
STEAM matn loyihasi	Mehnatsevarlik, hamkorlik	Axborotni qayta ishlash va qo'llash	Matn g'oyasini mahsulot yoki loyihaga aylantirish
Dalilli munozara	Muloqot odobi, fuqarolik pozitsiyasi	Mazmun va shaklni baholash	Matnga tayangan izchil va madaniy nutq

Integrativ yondashuvning metodik tahlili shuni ko'rsatadiki, «Tarbiya» fani mazmuni o'qish darslari yoki integratsiyalashgan mashg'ulotlarga maqsadli kiritilganda o'quvchilarning matn bilan ishlash motivatsiyasi sezilarli darajada ortadi. Buning asosiy sababi shundaki, tarbiyaviy mazmun o'quvchining kundalik hayotidagi «men» pozitsiyasiga murojaat qiladi. Shu bilan birga, integratsiyani amalga oshirishda ikkita muhim metodik talabga rioya qilish zarur: birinchidan, tarbiyaviy mavzu o'qish savodxonligi maqsadini soyada qoldirmasligi va darsning markazida matn tahlili turishi; ikkinchidan, yagona yodlama javob talab qiladigan savollar o'rniga o'quvchining fikrlash jarayonini ko'rsatadigan ochiq savollardan foydalanish lozim.

1-usul. Tematik matn to'plamlarini shakllantirish. Bir mavzu atrofida turli fan va janrdagi 3–5 ta matn tanlanadi. Masalan, "Odob va mehr-oqibat" mavzusida tarbiya darsida Abdulla Avloniyning "Turkiy Guliston yohud axloq" asaridan tarbiyaviy parcha, ona tili darsida shu mavzudagi maqollar, atrofimizdagi olam darsida tabiatni asrash haqida ilmiy-ommabop matn o'qiladi. Bunday to'plam o'quvchiga bir g'oyani turli nuqtai nazardan ko'rish va matnlarni o'zaro solishtirish (intertekstual o'qish) imkonini beradi. Tadqiqotlar bilim asosining izchilligi tushunishga bevosita ta'sir qilishini ko'rsatadi [5].

2-usul. "Bilaman–Bilmoqchiman–Bilib oldim" (B-B-B) strategiyasi. D. Ogle taklif qilgan bu usul o'quvchining oldingi bilimini faollashtirishga asoslangan. Amaliy misol: "Suv – hayot manbai" mavzusida atrofimizdagi olam darsidan oldin o'quvchilar "Suv haqida nimalarni bilaman?" ustunini to'ldiradi. Matnni o'qigach, "Nimalarni bilib oldim?" ustuniga yozadi va ekologik tarbiya yo'nalishida "Suvni tejash uchun nima qila olaman?" degan to'rtinchi ustunni qo'shadi. Shu tariqa bilim, o'qish va tarbiyaviy amaliyot bog'lanadi.

3-usul. O'zaro o'qitish. To'rt kishilik guruhda o'quvchilar rollarni taqsimlaydi: bashoratchi, savol beruvchi, aniqlashtiruvchi va xulosachi. Tarbiya darsida "Halollik"

mavzusidagi hikoya paragraflarga bo‘linib o‘qiladi. Bashoratchi voqea davomi haqida taxmin qiladi, savol beruvchi “Nima uchun qahramon shunday qildi?” kabi talqinga oid savol beradi, aniqlashtiruvchi tushunarsiz so‘zlarni izohlaydi, xulosachi asosiy fikrni bayon qiladi. Rollar har paragrafda almashinadi. Bunday ishda o‘qituvchi dastlab strategiyani modellashtiradi, keyinchalik yordamni bosqichma-bosqich kamaytiradi.

4-usul. Mavzuviy lug‘at ustida ishlash. I. Beck va hamkasblari lug‘atni uch pog‘onaga ajratadi: kundalik so‘zlar, ko‘p fanlarda uchraydigan umumiy akademik so‘zlar va tor sohaga xos terminlar; o‘qitish asosan ikkinchi pog‘onadagi so‘zlarga qaratilishi kerakligini ta’kidlaydi. Amalda har bir tematik blok uchun 8–10 ta kalit so‘z tanlanadi (masalan, “mas’uliyat”, “tejamkorlik”, “bag‘rikenglik”). O‘quvchilar ularni matn kontekstida topadi, ma’nosini izohlaydi, sinonim va antonimlarini yozadi hamda o‘z gapida qo‘llaydi. Shu so‘zlar tarbiya, ona tili va tarix darslarida qayta ishlatilgani sababli faol lug‘atga o‘tadi.

5-usul. Hamkorlikda o‘qish. Ayrim sharoitlarda hamkorlikda o‘rganish natijalari yakka tartibdagi o‘qishdan yuqori bo‘ladi, bunda guruh maqsadi va har bir o‘quvchining shaxsiy mas’uliyati muhim. Misol: “O‘zbekistonning tabiiy boyliklari va ularni asrash” mavzusida sinf to‘rt “ekspert guruh”ga bo‘linadi; har biri o‘z matnini (suv, tuproq, o‘simlik, hayvonot dunyosi) o‘qib, asosiy fikrlarni jadvalga kiritadi. So‘ngra aralash guruhlarda har bir “ekspert” o‘rtoqlariga o‘z matnini tushuntiradi. Natijada o‘quvchi ham o‘qiydi, ham tushuntiradi, ham tinglaydi.

Fan xususiyatlariga mos o‘qishni shakllantirishda, masalan, tarix darslarida manba bilan ishlash muhim: S. Wineburg tarixchilar matnni o‘qiyotganda muallif kim, qachon, nima maqsadda yozgani haqida savol berishni, voqeani bir necha manba bilan solishtirishini ko‘rsatadi. Maktab amaliyotida bu “Manba kim tomonidan va nima uchun yozilgan?” savollari asosida tashkil etiladi. Jismoniy tarbiya darslarida esa o‘yin qoidalari, sog‘lom turmush yo‘riqnomalari kabi funksional matnlar o‘qiladi, o‘quvchi aniq ma’lumotni topish va uni amalga oshirish ko‘nikmasini egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi «2022–2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-134-son Farmoni.

4. Mavlonova, R. A., & Rahmonqulova, N. H. (2018). Boshlang'ich ta'limda innovatsiya, integratsiya va texnologiya. Toshkent: Fan va texnologiya.

5. Saidova, F. I., Qodirov, R. K., & Hamidova, Z. R. (2026). Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini PIRLS talablari asosida rivojlantirish. Ilmiy-metodik jurnal, № 2, 45–52.

6. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (Eds.). (2021). PIRLS 2023 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.